

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА

В статті розглянуто питання розвитку культурних ландшафтів шляхом традиційного використання навколишнього середовища етносом в світлі національної ідентичності і історії народу. Як правило такі ландшафти слабо представлені або зовсім відсутні у списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у Східній і Центральній Європі. Висвітлено питання розробки методів оцінки ландшафту шляхом естетичного аналізу. Слід зазначити, що подібні дослідження проводяться за кордоном, проте в нашій країні це одна із перших спроб.

Ключові слова: культурні ландшафти, мистецька спадщина, історико-географічні дослідження, естетична оцінка, управління навколишнім середовищем.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день ландшафти, репрезентуючи конкретний геокультурний регіон через твори художників, поетів чи фотографів, дають в такий спосіб багатьом дослідникам окрему інформаційну систему [1]. Так, в ході вивчення художньої спадщини України і не тільки, вдалося доповнити образ типового культурного ландшафту і простежити його динаміку у різні часові зрізи. Це в свою чергу дає змогу, спираючись на дані історико-географічного аналізу художньої спадщини, робити прогнози щодо подальших майбутніх змін ландшафту та можливості його консервації та/або ведення адаптивного господарювання, встановити причини за якими людина починає надавати перевагу саме таким привабливим ландшафтам [7]. З'ясовано, що для України топофільними виступають ландшафти геокультурних регіонів Середньої Наддніпряниці, Поділля, Галичини, Буковини. Топофобними образами вважаються ландшафти так званого Дикого поля та Слобожанщини, іноді деякі гірські ландшафти. Адаптувавшись до характерних для кожного геокультурного регіону природних процесів, навіть перетворивши їх, етнічні спільноти спричинили формування специфічних адаптивних форм господарювання та сакралізації окремих зон. Враховуючи останні тенденції у сфері поведінки з культурними ландшафтами, з'явилась значна кількість методів оцінки унікальності культурних ландшафтів щодо їх захисту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем, пов'язаних з формуванням образів ландшафтів та способів адаптації до них конкретних етнічних спільнот та людини взагалі, займалися ще з XIX століття дослідники з різних наукових напрямів та шкіл як вітчизняних, та і зарубіжних. Деякі наполягали на твердженні, що поведінка та сприйняття ландшафту засновані на вроджених інстинктах. Найвдалішими спробами пояснити процес сприйняття і уподобання ландшафту – концеп-

ції Піаже, Харта і Моора, аналіз яких показує, що символи в будь-якому випадку є єдиним надійним ключем до розуміння процесу сприйняття простору різними групами людей одного і того ж образу [3]. Вивченням особливостей сприйняття та адаптації етносів до ландшафтів, оточуючого середовища взагалі, займалися переважно науковці Західних шкіл, проте останнім часом праці з цієї сфери з'являються все частіше і у вітчизняній науці. Мова іде насамперед про праці Дж. Еплтона, К.І. Ерінгіса, Дж. Голда, А.Р. Будрюнаса, М.Д. Гродзинського, С.П. Романчука, Ю.Ф. Книжникова, О.Ю. Веденина.

Виділення не вивчених сторін дослідження. Дана стаття присвячена вивченню можливості використання творів художньої спадщини у історико-географічних дослідженнях, а також виокремлення нових методів оцінки культурних ландшафтів на основі традиційних формальних джерел просторової інформації, яка розглядається як підвид інформації середовища. Було проведено спробу віднайти в існуючих методиках місце для неформальних джерел просторової інформації таких, як: поштові марки, листівки, дорожні знаки, картини, художні твори та інші форми опису ландшафтних образів [4].

Виклад основного матеріалу. Численні традиційні аналітичні методи дозволили географам вивчити різноманітні явища і процеси у навколишньому середовищі, проте час вимагає застосування нових підходів і методів у географічних дослідженнях. Так, дослідники з історії зміни клімату звернулися за інформацією до іконографії, приділили увагу вивченню молебнів у Іспанії, "Сон у літню ніч" Шекспіра 1596 року, згадують твори Брейгеля і співставляють їх з подіями надмірної спеки 1846 р., "Сплін" Бодлера, написаний між квітнем 1856 р. (великі зливи у Франції) і лютим 1857 р. [8]

З огляду на вищезазначене, звернемося власне до визначення самого поняття "ху-

дожньої спадщини" як сукупності творів мистецтва попередніх епох, вивчення та критичне дослідження яких слугує базою для подальшого розвитку художньої творчості. Оскільки основною складовою художньої спадщини є мистецтво, то слід більш детально розглянути поняття "мистецтво" і проаналізувати які саме його види і форми можуть надати необхідну інформацію досліднику-географу під час його пошуків. Отже, мистецтво – це образне осмислення дійсності; процес або результат вираження внутрішнього та зовнішнього світу творця у художньому образі; творчість спрямована таким чином, що вона виражає зацікавлення не тільки самого автора, але й інших людей. Разом з тим мистецтво (водночас з наукою) є одним із способів пізнання як природничо-наукової, так і релігійної картини сприйняття світу. Навіть, існує гіпотеза, що мистецтво виникло раніше за науку, і довгий час вбирало в себе останню [9].

Мистецтво та наука є знаковими системами пізнання людської природи та людини як особистості, використовуючи для цього експерименти, аналіз та синтез. Відмінності полягають лише у тому, що: наука та техніка більш впливають на речі, а мистецтво – на психологію; наука домагається об'єктивності, автори ж творів мистецтва вкладають у них себе, свої почуття; науковий метод строго раціональний, у мистецтві ж завжди є місце для інтуїтивності та непослідовності; кожен твір мистецтва є єдиним та завершеним, кожна наукова праця – лише ланка у ланцюжку попередників та послідовників. Необхідно мати на увазі, що дані відмінності дійсні лише для поверхневого розгляду їх суті, тому кожен пункт може бути окремою темою дискусії. Отже, щоб ефективніше.

Класифікація мистецтв:

Мистецтва можуть бути класифіковані за різними критеріями. Предметом відображення образотворчого мистецтва є зовнішня дійсність, необразотворчі види мистецтва втілюють внутрішній світ. Необразотворчі мистецтва за типом виразу та сприйняття поділяються на музичне, танцювальне та літературне, також можливі і змішані види. Різним видам мистецтва притаманна жанрова диференціація.

За динамікою мистецтво можна поділити на просторове та часове. За утилітарністю - на прикладні та витончені (чисті). За матеріалами види можна ділити, на ті що використовують: традиційні та сучасні матеріали (фарби, полотно, глина, дерево, метал, граніт, мармур, гіпс,

хімічні матеріали, продукти серійної індустрії тощо). Окремо вирізняють медіа мистецтво: комп'ютерне мистецтво, цифровий живопис, мережеве мистецтво тощо.

Багатогранність мистецтва проявляється в його жанровому поділі та стилістичній різноманітності. Жанр (франц. genre – рід, вид) – історично сформований внутрішній поділ, що притаманний всім видам мистецтва; тип художнього твору в єдності специфічних властивостей його форми і змісту [7]. Поняття жанр узагальнює риси, властиві певній групі творів якоїсь епохи, нації чи світового мистецтва взагалі. Розглянемо на конкретному прикладі: в живописі жанри розрізняються насамперед за предметом зображення, в такий спосіб зображення природи породило пейзаж. Водночас жанр може мати свій внутрішній поділ або жанрові різновиди (їх інколи теж називають жанрами). Так, пейзаж може бути сільський, міський, індустріальний, натюрморт – квітковий, з побутовими речами, портрет – парадний, інтимний, груповий. Отже, вищезазначена класифікація творів мистецтва та диференціація художньої спадщини може бути систематизована і представлена нами у формі таблиці 1.

Історія українського мистецтва та художньої культури нероздільно пов'язана з історією України і відповідно дослідники виділяють наступні етапи:

1. Мистецтво Київської Русі (іконопис – давня та барокова ікона: походження, канони, сюжети, святі);

2. Мистецтво козацької доби (примітивні козацькі картини, картина "Козак Мамай", українське мистецтво на перетині Сходу та Заходу, візантійська традиція, готика, ренесанс, стиль бароко і його особливості в українському мистецтві);

3. Українське мистецтво XIX ст. (особливості стилю класицизм та романтичного напрямку в українському мистецтві);

4. Українське мистецтво кінця XIX – початку XX ст. (імпресіонізм та модерн в українському мистецтві, імпресіонізм в українському живописі);

5. Становлення національної художньої школи у першій третині XX ст. (авангард в українському мистецтві);

6. Українське мистецтво XX ст. (соцреалізм в українському мистецтві, театральний живопис I половини XX століття);

7. Українське сучасне мистецтво (стріт-арт, постмодернізм).

Таблиця. 1.

Класифікація художньої спадщини за видами мистецтва.

Види мистецтва	Статичне	Синтетичне	Динамічне
Образотворче	Живопис, графіка, скульптура, фотомистецтво, графіті		Німе кіно
Мультиобразотворче		Театр, опера, естрада, цирк, кіномистецтво	
Необразотворче	Архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, література		Музика, хореографія, балет, радіо мистецтво, телемистецтво, медіамистецтво

Систему художньої спадщини можна представити у вигляді моделі на прикладі (рис. 1), де чітко виділяються центри художньої спадщини (чорні кола великого радіусу), об'єкти художньої спадщини (сірі кола), регіони та існуючі взаємозв'язки (стрілки сірого кольору).

Аналізуючи об'єкти образотворчої спадщини України, можна виокремити наступні вітчизняні джерела художньої інформації з конкретними географічними прив'язками: колекція Репніних у м. Яготин, колекція Тарновських у с. Качанівці, фонди київських колекціонерів Терещенків, а також київських колекціонерів Ханенків.

Звернемо увагу на те, що дослідження культурних ландшафтів етнічних територій зазвичай торкалось питань їх структури, класифікації, генезису, територіального розміщення, мінливості та репрезентативності тощо. В історико-географічному вимірі дослідження таких ландшафтів, що виникли в наслідок постійного антропогенного впливу на природні ландшафти і свідомо перетворені на максимально зручні для існування людини. Вони останнім часом стали предметом реконструкцій, ретроспективних історичних досліджень, архітектурного та технологічного аналізу як об'єкти культурної спадщини.

Історико-географічні дослідження культурного ландшафту мають поліструктурний характер. Обумовлено це особливістю, що лежить в площині відмінності характеру завдань, що виникають перед дослідниками на межі двох наук – історії та географії. Історичний аспект представляє інтерес тоді, коли необхідне осмислення логіки, змісту та хронології розвитку культурних ландшафтів, в географічних дослідженнях головними завданнями виступає просторово-часовий аналіз розміщення і становлення ландшафтів у продовж різних історичних епох і сучасності, проведення інвентаризації культурних вузлів і супутніх з ними

ландшафтів, складання спеціальних карт. Спільною роботою є опис і оцінка ступеня збереженості елементів традиційного природокористування, біорізноманіття та національного ландшафту тощо.

Історико-географічні дослідження культурного ландшафту – це процес послідовний. Поетапність виконання роботи передбачає послідовність реалізації мети і структурує наукове дослідження відповідним чином.

Вивчення культурних ландшафтів спирається на низку спеціальних методів. Основними з них є робота з історичними архівними матеріалами, аналіз і систематизація історичних даних, стародавньої картографічної інформації, записів спогадів очевидців, старих схем, фотографій [5]. Важливим методом є реконструкція втрачених культурних ландшафтів за часів їх безпосереднього функціонування, а також по території розвитку збережених і втрачених культурних ландшафтів. Конструктивний метод передбачає роботу по розробці проектів заповідання та використання культурних ландшафтів у туризмі та рекреації.

Елементами методології історико-географічних досліджень культурних ландшафтів є створення бази даних регіональних об'єктів культурної спадщини – переліку конкретних ландшафтних об'єктів. В основу запропоновано покласти 4 критерії, які слугують інструментом розробки класифікацій культурних ландшафтів: 1) наявність стаціонарних об'єктів культурної спадщини; 2) закономірності розміщення об'єктів природної спадщини; 3) за часом виникнення – історична класифікація культурних ландшафтів; 4) за ступенем збереженості культурних ландшафтів на сьогоднішній день.

Історичний аналіз – це передусім хронологічний аналіз, тому особливо важливим тут виступає окреслення часової категорії "історичності" культурних ландшафтів. З історичної точки зору, чим старішими є об'єкти при-

родно-культурної спадщини, тим вони мають

найбільшу цінність[6].

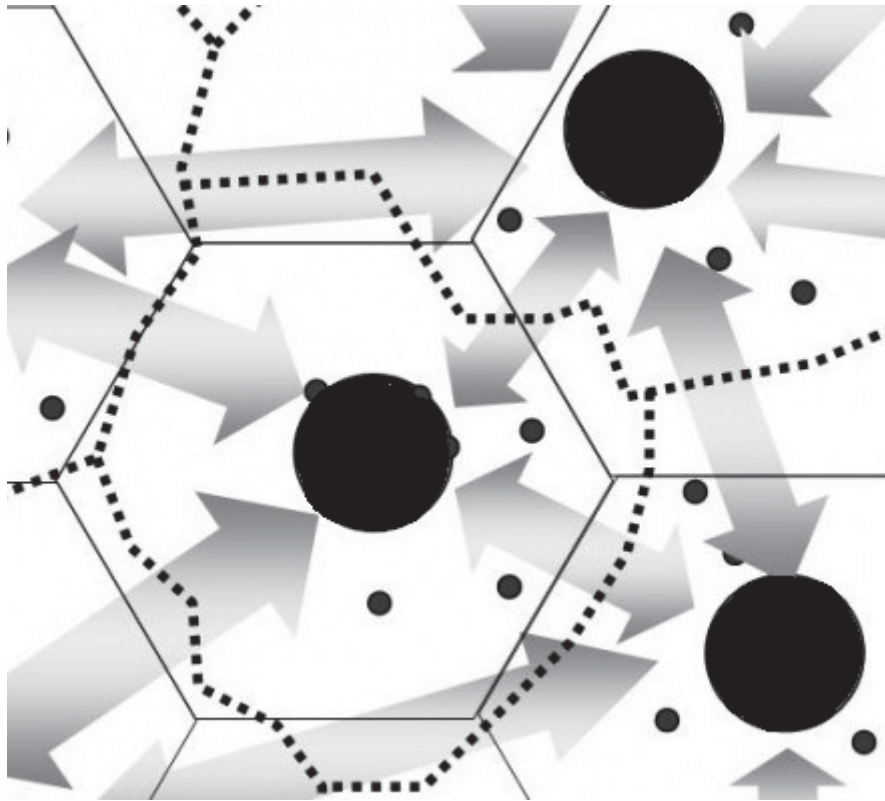

Рис.1. Просторова структура художньої спадщини.

Географічний аналіз культурного ландшафту передбачає вивчення просторово-територіального розміщення об'єктів природно-культурної спадщини. Географічний підхід в історико-географічних дослідженнях культурного ландшафту вимагає визначення характеру комплексності та територіальної складності структури культурного ландшафту.

Останнім постулатом історико-географічних досліджень культурних ландшафтів є його прикладна направленість. Вона полягає у консервації та музеєфікації територіальних комплексів культурних ландшафтів. Перше передбачає – реалізацію науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти природно-культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їх автентичності з мінімальним втручанням у їх існуючий вигляд. Музеєфікація культурних ландшафтів необхідна для приведення об'єктів індустріальної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування. Можливими варіантами вирішення проблеми збереження пам'яток індустріальної культури є: 1) створення окремих музеїв на базі культурних вузлів; 2) створення природно-культурних заповідників та ландшафтних парків в місцях відносно доброї або часткової збереженості інди-

відуальних територіальних комплексів культурних ландшафтів [11].

Викривлення навколишньої просторової реальності відбувається тому, що будь-який ландшафт несе в собі набагато більше інформації, ніж може вмістити одна людина [2]. Результатом цього викривлення є формування ментального простору. Але ментальний простір формується немовби поза волею людини, в той час як простір в художніх творах створюється творчими зусиллями автора.

Найглибших трансформацій географічний простір зазнає у художніх творах, в них географічні образи живуть за власними законами. Під час вивчення культурних ландшафтів художніх образів найголовнішим є узагальнення та генералізація культурних знань, інформація про територію, місцевості і окремі ландшафти. Для того, щоб відновити реальний культурний ландшафт необхідно провести аналіз місцевої і регіональної художньої творчості. До таких постатей вітчизняної художньої спадщини належать: Тарас Шевченко, Микола Мурашко та представники Київської рисувальної школи, Олександр Мурашко, Георгій Нарбут, Олександр Архипенко, Михайло Бойчук і його школа, Марк Епштейн в контексті Культур-Ліги, Федір Кричевський, Василь Кричевський,

Львівська школа графіки, представники Закарпатської художньої школи, представники Харківської школи графіки, Тетяна Яблонська, Одеська школа графіки, Петро Левченко, Микола Глушенко, Абрам Маневич, Микола Бурачек, Сергій Шишко, Федір Ернст, Микола Біляшівський, Данило Щербаківський, Олександр Екстер, Володимир Орловський, Олександр Новаківський, Микола Пимоненко.

Висновки. Вивчення ландшафтних уподобань етносів та етнічних спільнот взагалі, характеру їх адаптивного господарювання з позицій історико-географічних досліджень стикається з багатьма труднощами і зазвичай визначається якістю методик, що використовуються при цьому.

Виконуючи оцінку культурних ландшафтів та їх зміни протягом різних часових зрізів необхідно звернутися також до природних територій, що в багатьох країнах визначені як об'єктами природної та/або природно-культурної національної спадщини.

Таким чином, художні зображення, картини та інші мистецькі образи, письмові згадки становлять важливу окрему інформаційну підсистему у загальній системі історико-географічних досліджень, що має вагоме значення для більш глибокого вивчення такого багатогранного поняття, як ландшафт. Отже, художня спадщина як джерело історико-географічних дослідження надає можливість вирішити чимало теоретичних та методичних проблем.

Література:

1. *Веденин Ю.А.* Культурный ландшафт как объект культурного наследия / *Ю.А.Веденин.* – М.: Институт Наследия, Спб.: 2004. – 202с.
2. *Замятин Дмитрий.* Географические образы в культуре: методологические основы изучения / *Дмитрий Замятин* – М.: Институт Наследия – 2002. – 122с.
3. *Гродзинський М.Д.* Пізнання ландшафту: місце та простір: Монографія. У 2-х т. / *М.Д. Гродзинський* – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – т.1. – 431 с.
4. *Жолтовський П.* Український живопис XVII—XVIII / *П.Жолтовський.* – К.: Мистецтво України, 1977. – 328 с. : іл.
5. *Борейко В.Е.* Художники дикої природи / *В.Е.Борейко.* . – К.: Київський еколого-культурний центр, 2005. – 286 с.
6. *Афасижев М. Н.* Между иллюзией и действительностью: Критический анализ теории и практики модернизма / *М.Н.Афасижев.* – М.: Знание, 1986. – 142с.
7. *Бхаскаран Лакиши.* Дизайн и время: стили и направления в современном искусстве и архитектуре / *Л. Бхаскаран.* – М.: Арт-Родник, 2007. – 248с.
8. *Ле Руа Дадюрі Е.* Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / *Е. Дадюрі Ле Руа.* – Пер. з фр. А.Репи. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 144 с.
9. M. Barriendos, C. Pfister et al., “Documentary Evidence on Climate in Sixteenth-Century Europe”, *Climate Variability*, Kluwer, 1999. Pfister, Brazdil, Glazer, *climatic Variability in 16 Century Europe and its Social Dimension*, Kluwer, 2000.
10. World Heritage global Strategy Natural and Cultural heritage Expert Meeting – Background Document. UNESCO WHC, Amsterdam, The Netherlands, March 1998. – 10 p.
11. Appleton J. The Symbolism of Haritat: An Interpretation of Landscape in the Arts. – Univ. of Washington Press, 1990. – 113 p.

Резюме:

О. Шаповалова. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ.

В статье рассмотрены вопросы развития культурных ландшафтов путем традиционного использования окружающей среды этносом в свете национальной идентичности и истории народа. Как правило такие ландшафты слабо представлены или вовсе отсутствуют в Списке всемирного наследия ЮНЕСКО в Восточной и Центральной Европе. Освещены вопросы разработки методов оценки ландшафта путем эстетического анализа. Следует отметить, что подобные исследования проводятся за рубежом, однако в нашей стране это одна из первых попыток.

Ключевые слова: культурные ландшафты, наследие, историко-географические исследования, эстетическая оценка, управление окружающей средой.

Summary:

O. Shapovalova. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH AND ARTISTIC HERITAGE.

The cultural landscapes are prints of traditional environmental using of ethnoses, national identity and history. They are usually weakly presented and in some cases absent in The UNESCO's World Heritage Sites List of Eastern and Central Europe. It necessary to develop methods for landscape estimation by means of aesthetic creation analysis. It should be noted that similar research is carried out abroad, however in our country it is the first attempt.

Today, landscapes, representing a particular geopolitical region through the work of artists, poets, photographers or give thus many researchers separate information system. Thus, in the study of the artistic heritage of Ukraine and not only managed to complete a typical cultural landscape and trace its dynamics in different time slices. This in turn makes it possible, based on the data of historical and geographical analysis of the artistic heritage, to make predictions about the future of future landscape changes and the possibility of its preservation and maintenance of adaptive management, to establish the reasons for which a person begins to prefer it so attractive landscapes.

Key words: cultural landscapes, art heritage, historical-geography researches, aesthetic estimations, environmental management.

Рецензент: проф. Іщук С.І.

Надійшла 18.09.2012р.